

заміщенні спеціальних кафедр. Часто це призводило до розділення вченої ради на два табори. В. Л. Кирпичов вважав, що на будь-яку спеціальну кафедру необхідно обирати, насамперед, досвідченого інженера, оскільки керівництво проектуванням потребує, окрім фундаментальної теоретичної підготовки, широкої технічної освіти, що можливо лише за істотного теоретичного і практичного ознайомлення з прийомами конструювання. Інша група професорів (зазвичай працівники університету) більше акцентували на глибині теоретичної фізико-математичної підготовки. Яскравою ілюстрацією подібних диспутів стало обговорення кандидатури на посаду професора кафедри електротехніки, де два табори очолювали відповідно В. Л. Кирпичов та Г. Г. Де-Метц [5, арк. 5–5 зв.]. Зрештою, за результатами голосування, на цю посаду обрали інженера-механіка М. А. Артем'єва, який невдовзі також отримав відрядження за кордон для підготовки до вченого звання.

В цілому, протягом 1900 та 1901 рр. формувалася педагогічний корпус КПІ. Для викладання політичної економії та статистики вчена рада обрала С. М. Булгакова. Кафедрі землеробства посів А. В. Ключарьов. Для читання курсу паровозів обрали Ю. В. Ломоносова [6, арк. 62–63]. М. І. Максимович розпочав читати курс, присвячений водним сполученням тощо.

Негативні впливи мали студентські заворушення, які з вересня 1900 р. перекинулися з університету на КПІ. Віктор Львович був проти силових методів впливу на студентів, а тому намагався уникати їхнього застосування. Зрештою, за вимогою Міністерства внутрішніх справ В. Л. Кирпичова було звільнено [11, с. 33–34].

У 1902–1903 навчальному році (коли В. Л. Кирпичов полишив посаду директора) професорсько-викладацький склад становив 45 осіб. Разом з викладачами, які працювали за сумісництвом, їх було 63 особи. Загалом, враховуючи лаборантів, професорсько-викладацький корпус КПІ досяг-

нув кількості в 96 осіб. Основну частину персоналу вишу було підібрано за директорства В. Л. Кирпичова, в умовах значної недостатності підготовлених висококваліфікованих фахівців. Згодом велика кількість молодих викладачів, яких Віктор Львович підібрав до викладацького штату, стали гордістю інституту. Школа будівельної механіки споруд і машин, яку заснував В. Л. Кирпичов у стінах КПІ, зрештою виховала цілу плеяду блискучих учених – К. К. Симіновського, О. М. Динника, С. В. Серенсена, М. М. Афанасьєва та інших. Усе життя Віктор Львович присвятив формуванню наукових і технічних кадрів. Його неодноразово називали «вчителем учителів». Аналіз архівних матеріалів засвідчив, що В. Л. Кирпичов особисто заклав дієві засади формування професорсько-викладацького складу КПІ. Саме починання першого директора стали тим фундаментом, на якому Київська політехніка стоїть уже понад століття.

1. Державний архів м. Києва (ДАК). – Ф. 18-оц, оп. 1-оц, спр. 12. 2. ДАК. – Ф. 18-оц, оп. 1-оц, спр. 60. 3. ДАК. – Ф. 18-оц, оп. 1-оц, спр. 70. 4. ДАК. – Ф. 18-оц, оп. 1-оц, спр. 138. 5. ДАК. – Ф. 18-оц, оп. 1-оц, спр. 144. 6. ДАК. – Ф. 18-оц, оп. 1-оц, спр. 203. 7. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р–1682, оп. 2, спр. 122. 8. ДАХО. – Ф. Р–1682, оп. 2, спр. 141. 9. Из истории Киевского политехнического института: сб. документов и материалов / [ред. Э. В. Дрожжин]. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1961. – 388 с. 10. Иллюстрированный сборник материалов к истории возникновения Киевского Политехнического института. Памяти Виктора Львовича Кирпичева / [ред. И. Ганицкий]. – К.: Тип. И. Н. Кушнарев и К., 1914. – 143 с. 11. Лиховодов В. І. КПІ від першого кроку до першого випуску / Лиховодов В. І., Любомудрова А. Л., Лиховодова Е. В. – К.: Генеза, 1998. – 103 с. 12. Федосова І. До історії відкриття першого в Україні вищого технічного навчального закладу – Харківського практичного технологічного інституту (1885) / І. Федосова // Історико-педагогічний альманах. – 2009. – № 2. – С. 77–94. 13. Чеканов А. А. Віктор Львович Кирпичев, 1845–1913 / Чеканов А. А. – М.: Наука, 1982. – 176 с.

УДК 929:930.2:54 І.Осипов

Валерій Камчатний

Науково-педагогічна та організаційна діяльність професора І. П. Осипова в Харківському технологічному інституті (1906–1918 рр.)

Статтю присвячено дослідженню багатогранної діяльності відомого професора-хіміка Івана Павловича Осипова в період його роботи у Харківському технологічному інституті з 1906 по 1918 р. З'ясовано науково-педагогічні напрацювання вченого у вказаний час. Розглянуто питання його організаційної діяльності на посаді директора (ректора) ХТІ з 1915 по 1918 р. Висвітлено трагічні сторінки життєвих випробувань професора у 1917–1918 рр.

Ключові слова: професор Іван Павлович Осипов, хімічна наука, науково-педагогічна діяльність, Харківський технологічний інститут.

The article is devoted to the research of long-term activity of the famous professor of chemistry Ivan P. Osipov at the time of his work at the Kharkiv Technological Institute from 1906 till 1918. Scientific and pedagogical achievements of the scientist in the mentioned period are analyzed. Questions of his organizational activities as a director (rector) of KTI are considered. Tragic pages of the professor's life and it's trials in 1917–1918 are also highlighted.

Keywords: Professor Ivan P. Osipov, Chemical science, Scientific-Pedagogical Activity, Kharkiv Technological Institute.

Видатний хімік, професор Іван Павлович Осипов (1855–1918 рр.) свого часу прославив вітчизняну хімічну науку, сприяв її інтеграції в світову, зробив значний внесок у розвиток хімічної освіти на території нинішньої України. Про його діяльність у Харківському технологічному інституті (далі – ХТІ) йдеться в низці дослідницьких робіт, зокрема в працях Л. М. Андреасова [1], В. І. Ніколаєнка [27], М. О. Мchedlova-Петросяна [25], Л. Л. Товажнянського [42] та ін. Попри інформаційну цінність, загальним недоліком наведених робіт є те, що вони містять вибіркові відомості

про згаданий період життєвого шляху вченого. Праці, яка б всебічно охоплювала науково-педагогічні досягнення та організаційну діяльність І. П. Осипова в ХТІ, бракує.

Метою статті стало узагальнення маловідомих сторінок біографії І. П. Осипова та його багатогранної діяльності в ХТІ, якому вчений присвятив останній період життя.

Основою джерельної бази стали архівні матеріали, значну частину яких запроваджено до наукового обігу вперше. Також залучено й безпосередні праці вченого.

І. П. Осипова запросили на викладацьку роботу до ХТІ після тридцяти років, які він провів у Харківському університеті, поки навчався, працював та формувався як відомий не лише на батьківщині, але й за її межами вчений-хімік та громадський діяч. На той час мав ступінь доктора, чин дійсного статського радника, понад п'ятнадцять років очолював Товариство фізико-хімічних наук при університеті. Його науковий доробок становив понад вісімдесят наукових праць, промов, повідомлень, перекладів, звітів тощо [44, с. 10–12].

Запрошення було не випадковим, адже на початку ХХ ст. ХТІ став провідним вищим навчальним закладом у хімії та хімічній технології на території нинішньої України. З перших років існування в ньому згуртувалася справжня плеяда яскравих представників хімічної науки. Серед них були відомі особистості: М. М. Бекетов, В. А. Геміліан, А. П. Лідов, Є. І. Орлов, М. О. Чернай та інші [42, с. 20–25].

1 вересня 1906 р. І. П. Осипова зараховано на посаду професора органічної хімії ХТІ з одночасним завідуванням хімічною лабораторією [23, арк. 13, 86 зв., 87 зв. – 88]. Професор викладав у ХТІ не лише органічну, але й неорганічну, аналітичну та фізичну хімію. Курс останньої він започаткував 1908 р. [2, арк. 99; 3, арк. 183].

Окрім ХТІ, І. П. Осипов у ці роки паралельно викладав хімічні науки в інших навчальних закладах Харкова. Це були курси з органічної хімії для вільнослухачів медичного факультету Харківського університету та на вищих жіночих курсах, заснованих п. Невіандт, з неорганічної хімії – для студентів Харківського університету, на Жіночих курсах при Товаристві трудящих жінок та для студентів Жіночого медичного інституту Харківського медичного товариства, в останньому також і з фізичної хімії [2, арк. 143–143 зв.; 6, арк. 113; 22, т. 6, с. 16, т. 7, с. 23, т. 8, с. 23, т. 11, с. 43].

Вчений розробив для студентів юридичного факультету університету авторський курс «Наукові основи експертизи в справах про підпал та про підробку» [30, т. 11, с. 43]. Як фахівця, його неодноразово запрошували для проведення судових експертиз [4, арк. 13; 24, арк. 66; 22, т. 7, с. 23, т. 11, с. 43].

Очолюючи хімічну лабораторію ХТІ, І. П. Осипов забезпечував її подальший розвиток. З 1907 р. додалося три нові лаборанти [2, арк. 59]. На придбання сучасних приладів та обладнання, наукової й періодичної літератури, меблів, тощо витрачалися значні кошти. Так, 1907 р. ця сума становила 8930 руб., 1908 р. – 8672,75 руб., 1909 р. – 1348 руб. та 683 марок, 1911 р. – 841,15 руб. та 1442,57 марок тощо [2, арк. 41; 22, т. 6, с. 52, т. 7, с. 52, т. 8, с. 51, т. 9, с. 49].

У досліджуваній період І. П. Осипов не полишав наукової діяльності. Він опублікував низку наукових праць [32; 33; 36; 37] та декілька біографічних досліджень видатних хіміків [29; 38; 39; 40]. Під редактуванням ученого 1912 р. випущено напівтом «Фізика та хімія» «Народної енциклопедії наукових та прикладних знань» [26].

За його керівництва в ці роки плідно працювало Товариство фізико-хімічних наук Харківського університету. На основі архівних матеріалів встановлено, що відомості про останні засідання Товариства за головуванням І. П. Осипова датуються травнем 1918 р. [20, арк. 260]. Отже, вчений практично до останніх днів не полишав цю роботу.

І. П. Осипов підготував три підручники. Перший, «Короткий курс з фармакології з рецептурою та бальнеологією», вийшов з друку 1907 р. як конспект для іспитів майбутніх медиків [34]. Підручник з органічної хімії вийшов 1909 р. та перевидавався сім разів, востаннє – вже після смерті автора 1919 р. [28].

Підручник «Лекції з неорганічної хімії: Для студентів та слухачок медичного факультету» вийшов 1911 р. та перевидавався тричі. Передмова до його 3-го видання, орієнтованого вже не лише на медиків, містила подяку автора за допомогу в створенні декільком лаборантам ХТІ та, що особливо показово, – своєму колишньому студенту О. Й. Гундеру [35]. Пізніше О. Й. Гундер став відомим ученим-хіміком, професором та очолював кафедру неорганічної та аналітичної хімії ХТІ.

Як визнаний учений І. П. Осипов у той час долучався до рецензування наукових робіт. Зокрема, 1907 р. він надав відгуки про фізико-хімічні дослідження професора Л. В. Писаржевського та про праці професора В. В. Курилова [2, арк. 43]. 1913 р. прорецензовано дисертацію Є. І. Орлова з кінетики та каталізу [41] тощо.

Влітку 1910 р. рішенням Навчального комітету ХТІ І. П. Осипова на два місяці відряджено до Європи на міжнародну виставку до Брюсселя, а також у міста Росток, Бонн, Кіль, Амстердам та ін. вивчати досвід викладання хімії [22, т. 8, с. 23]. У травні 1911 р. І. П. Осипову присвоєно звання заслуженого професора [21, арк. 90 зв.].

Як найавторитетніший учений-хімік він представляв ХТІ на низці наукових з'їздів. У грудні 1907 р. вченого делегували на 1-й Менделєєвський з'їзд із загальної та прикладної хімії, де на двох засіданнях він виконував обов'язки почесного голови [43, с. 179, с. 184]. У грудні 1909 р. – січні 1910 р. І. П. Осипов брав участь у роботі XII з'їзду природодослідників і лікарів у Москві та зробив там два повідомлення [21, арк. 89 зв. – 90; 30; 31]. У грудні 1911 р. взяв участь у 2-му Менделєєвському з'їзді з загальної та прикладної хімії, де виступив з промовою про свого вчителя, засновника фізичної хімії, академіка М. М. Бекетова [21, арк. 91 зв.].

1913 р. вченого відряджено на XIII з'їзд природознавців та лікарів у Тіфлісі, де він головував на одному з засідань. І. П. Осипов зробив три доповіді, зокрема «Про постановку викладання хімії в вищій медичній школі» та запропонував, щоб наступний з'їзд було проведено в Харкові. Учасники на це зголосилися [21, арк. 91 зв. – 92, 96–97].

Як визнаний професор, І. П. Осипов долучався до керівництва іспитами не лише в ХТІ. У квітні 1913 р. за направленням Міністерства народної освіти він очолював державну екзаменаційну комісію в Новоросійському університеті [5, арк. 1; 24, арк. 92 зв.]. З 26 серпня по 1 листопада 1915 р. І. П. Осипов виконував обов'язки голови фізико-математичної випробувальної комісії при Харківському університеті [21, арк. 92 зв. – 93].

Початок Першої світової війни вніс корективи в діяльність навчальних закладів країни. Наприкінці 1914 р. І. П. Осипов увійшов до складу комісії, створеної з авторитетних науковців-хіміків. Ця комісія мала брати участь у виготовленні в лабораторіях вищих навчальних закладів деяких медикаментів для потреб чинної армії [24]. З фондів хімічної лабораторії ХТІ І. П. Осипов надав 500 г (або половину від усього зібраного загалом) дефіцитного на той час йоду Київському польовому складу Червоного Хреста [6, арк. 21].

28 лютого 1915 р. рішенням Навчального комітету ХТІ І. П. Осипова на три роки обрано директором інституту [21, арк. 92 зв. – 93]. За кілька днів до призначення, як представник ХТІ, він виступив з міркуваннями на Особливій нараді в Міністерстві народної освіти, де розглядалися проекти Правил проходження навчального курсу та подальше реформування вищих технічних навчальних закладів [10, арк. 18]. За наслідками наради І. П. Осипов розробив проект змін до положення та штатів ХТІ [7, арк. 5;8].

До кола обов'язків директора, зокрема, входила організація засідань Навчального комітету інституту. Крім того, І. П. Осипов був вимушений опікуватися додатковим фінансуванням [15, арк. 174–177; 18, арк. 5–6], поліпшенням матеріального становища працівників ХТІ у зв'язку з подорожчанням життя [12, арк. 1–4 зв.; 13, арк. 4–6 зв.], відтермінуванням військового призову студентів [14, арк. 1–1 зв.] та іншими проблемами, які виникали внаслідок війни.

Для роботи над оборонною тематикою в ХТІ створено Військово-технічну комісію. Механічну лабораторію та її майстерні переорієнтовано на потреби військового часу. Інститут виготовляв на замовлення військово обладнання, зокрема токарні верстати для обточування артилерійських снарядів, бомбометів тощо [9, арк. 138; 11, арк. 28–28 зв.]. У квітні 1916 р. в Петрограді І. П. Осипов узяв участь у нараді з виробництва хімічних препаратів для військових потреб [21, арк. 93 зв. – 94].

Враховуючи, що чимало чоловіків було мобілізовано до війська, І. П. Осипов разом із однодумцями з Південно-російського товариства технологів запропонував відкрити в Харкові жіночий вищий технічний навчальний заклад. Восени 1916 р. створено Жіночий політехнічний інститут, директором якого обрали І. П. Осипова, а навчання велося на базі ХТІ [23, с. 92].

Після лютневої революції 1917 р. Тимчасовий уряд вніс зміни в систему управління вищою освітою. Зокрема, відповідно до закону від 27 липня 1917 р. Навчальний комітет було перейменовано на Раду, відділення – на факультети, директор став ректором, його помічник – проректором тощо [16, арк. 121].

Загострення суспільно-політичної та економічної ситуації, викликане жовтневими подіями й громадянською війною, не сприяло нормальному функціонуванню інституту. Навчально-матеріальна база ХТІ майже не розвивалася. За рішенням більшовицької влади, з грудня 1917 р. до квітня 1918 р. з майстерень інституту було реквізовано, хоч і з частковою оплатою, 1500 пудів чавуну, три токарних верстати, 50 аршинів шкіряного ременя. Загальна сума збитків становила 19210 руб. [27, с. 42].

У подальшому, за німецької військової присутності, стан інституту погіршувався. Креслярський корпус перетворили на лазарет, для опалення якого забирали дрова в інституту [19, арк. 2, 28]. У головному корпусі влаштували стайню. Вікна будівель стояли без скла. Багато приміщень було зайнято під квартири для німецьких лікарів, казарми для солдатів, штабну канцелярію тощо [27, с. 43].

9 травня 1918 р. ректор інституту в розпачі звернувся до Губерніяльного коменданта Харкова з проханням звільнити креслярський корпус [19, арк. 3–4]. Не отримавши очікуваної реакції, 11 травня 1918 р. в черговому зверненні І. П. Осипов пише: «...считаю нужным сообщить, что занятие немецким командованием институтских помещений продолжается. Без нашего ведома занят машинный зал... Просим содействовать прекращению занятий, иначе придется закрыть институт» [19, арк. 14–14 зв.].

19 травня 1918 р. сплив трирічний термін перебування І. П. Осипова на виборній посаді ректора [21, арк. 99]. На жаль, руйнування усталеного ритму життя та наукової творчості не могло не позначитися на фізичному та моральному стані вченого, що ускладнився у зв'язку з його захворюванням [19, арк. 57]. При цьому, в квартирі важко хворого професора німецька комендатура реквізувала кімнату [19, арк. 58–58 зв.]. 4 листопада 1918 р. І. П. Осипов пішов

з життя, що стало значною втратою для ХТІ та для хімічної науки загалом [21, арк. 93 зв.].

Навчальний комітет ХТІ на засіданні, присвяченому вшануванню пам'яті І. П. Осипова, ухвалив розмістити портрет ученого в професорській хімічного корпусу та оголосив збір пожертв серед викладачів на започаткування стипендії імені І. П. Осипова. Цю ініціативу від імені студентів підтримав І. Раєв [17, арк. 249–250]. На жаль, через складнощі того часу, цю пропозицію так і не було реалізовано.

Таким чином, спираючись на джерела, насамперед архівні, висвітлено науково-педагогічну та організаційну діяльність професора-хіміка І. П. Осипова в період його роботи в ХТІ (1906–1918 рр.). Ці дослідження слід продовжувати, а пам'ять про видатного вченого – зберігати.

1. *Андреасов Л. М.* Жизнь и деятельность профессора И. П. Осипова / Л. М. Андреасов // Труды научно-исследовательского института химии и хим. факультета Харьковского гос. ун-та им. А. М. Горького. – Х.: Изд. ХГУ, 1954. – Т. 11. – С. 261–265.
2. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 770, оп. 1, спр. 598, 155 арк.
3. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 612, 277 арк.
4. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 729, 136 арк.
5. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 757, 21 арк.
6. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 780, 38 арк.
7. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 804, 100 арк.
8. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 805, 14 арк.
9. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 806, 262 арк.
10. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 807, 33 арк.
11. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 826, 153 арк.
12. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 844, 5 арк.
13. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 845, 11 арк.
14. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 847, 4 арк.
15. ДАХО. – Ф. 770, оп. 1, спр. 849, 244 арк.
16. ДАХО. – Ф. Р–1682, оп. 1, спр. 20, 250 арк.
17. ДАХО. – Ф. Р–1682, оп. 1, спр. 36, 289 арк.
18. ДАХО. – Ф. Р–1682, оп. 1, спр. 37, 9 арк.
19. ДАХО. – Ф. Р–1682, оп. 1, спр. 39, 66 арк.
20. ДАХО. – Ф. Р–1682, оп. 1, спр. 184, 312 арк.
21. ДАХО. – Ф. Р–1682, оп. 2, спр. 226, 142 арк.
22. Известия Харьковского технологического института Императора Александра III. – Т. 1–12. – Х.: 1905–1917 гг.
23. Известия Южно-Русского общества технологов за 1916 год. – № 1–12. – Х.: Печатник, 1917. – 120 с.
24. Материалы по вопросу о привлечении высших учебных заведений к изготовлению лекарственных веществ. – Август 1914 г. – октябрь 1915 г. – Х.: Издание Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском университете, 1916. – 22 с.
25. *Мчедлов-Петросян Н. О.* Иван Павлович Осипов (к 150-летию со дня рождения) / Н. О. Мчедлов-Петросян // Вісник Харківського національного університету. Хімія. – Вип. 669. – 2005. – С. 220–222.
26. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. – Т. 1. Науки физико-математические. – 2-й полутом. Физика и химия / Харьковское общество распространения в народе грамотности. – М.: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1912. – 324 с.
27. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку. 1885–2010 / уклад.: В. І. Ніколаєнко, В. В. Кабачек, С. І. Мешкова [та ін.]; за ред. В. І. Ніколаєнка. – Х.: НТУ «ХПІ», 2010. – 408 с., іл.
28. *Осипов И. П.* Введение к изучению органической химии: Для студентов и слушательниц медицинского факультета / Осипов И. П. – Х.: Печатное дело, 1909. – XII + 284 с.
29. *Осипов И. П.* Владимир Федорович Лугинин. Памяти Владимира Федоровича Лугинина (По личным воспоминаниям) / И. П. Осипов. – Х.: 1913. – С. 3–14; 1 л. портр.
30. *Осипов И. П.* Замечание по поводу доклада К. В. Харичкова «О применении нафтеновых кислот в неорганическом анализе» / И. П. Осипов // Журнал Русского Физико-химического общества при Императорском С.-Петербургском Университете. – Т. 42. – Отдел 1. – СПб.: Тип. М. П. Фроловой, 1910. – С. 71.
31. *Осипов И. П.* К вопросам о теплотах горения органических соединений / И. П. Осипов // Журнал Русского Физико-химического общества при Императорском С.-Петербургском Университете. – Т. 42. – Отдел 1. – СПб.: Тип. М. П. Фроловой, 1910. – С. 80–81.
32. *Осипов И. П.* Как представлял себе осмотическое давление Ю. Либих / И. П. Осипов // Журнал Русского Физико-химического общества при Императорском Петроградском Университете. Часть химическая. – Т. 47. – Отдел 1. –

Петроград: Тип. М. П. Фроловой, 1915. – С. 26–29. **33. Осипов И. П.** Синтез 1,4-диметил-3-пирролкарбонного эфира / И. П. Осипов, Г. В. Коршун // Журнал Русского Физико-химического общества при Императорском С.-Петербургском Университете. – Т. 42. – Отдел 1. – СПб.: Тип. В. Демакова, 1910. – С. 59. **34. Осипов И. П.** Краткий курс фармакологии с рецептурой и бальнеологией: Конспект для экзаменов / Осипов И. П. – К.: тип. И. И. Чоколова, 1907. **35. Осипов И. П.** О растворах / Осипов И. П. – Х.: Печатное дело, [1909]. – 18 с. **36. Осипов И. П.** Лекции неорганической химии / Осипов И. П. – 3-е издание. – Х.: Печатник, 1917. – XVI + 387 с., рис. **37. Осипов И. П.** О химических лабораториях некоторых высших школ Германии / И. П. Осипов // Труды Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете. Отчеты о заседаниях в 1908 г. – Х.: Печатное дело, 1909. – С. 18. **38. Осипов И. П.** Обзор ученой деятельности Д. И. Менделеева. Сообщение о научных заслугах Д. И. Менделеева / И. П. Осипов // Труды Общества физико-химических наук при Императорском Харьковском Университете. Отчеты о заседаниях в 1907 г. – Х.:

Тип. А. Дарре, 1908. – С. 1–5. **39. Осипов И. П.** Памяти Николая Николаевича Бекетова. 1 января 1826 года – 30 ноября 1911 года / Осипов И. П. – СПб.: Тип. М. П. Фроловой, 1913. **40. Осипов И. П.** Памяти Н. А. Черная / Осипов И. П. – Х.: Тип. и лит. Сергеева, 1914. – 7 с. **41. Осипов И. П.** Рецензия на диссертацию Е. И. Орлова «Исследования в области кинетики химических реакций и катализа» / Осипов И. П. – Записки Харьковского университета за 1914 г. – Кн. 2. – Ч. оффиц. – Х.: 1915. – С. 23–44. **42. Товажнянский Л. Л.** Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» / Товажнянский Л. Л. – Х.: Нац. техн. ун-т «ХПИ», 2010. – 300 с. **43.** Труды первого Менделеевского съезда по общей и прикладной химии, состоявшегося в С.-Петербурге с 20-го по 30-е декабря 1907 г. – СПб.: 1909. – 545 с. **44.** XXX-летие научной, педагогической и общественной деятельности профессора И. П. Осипова [Краткий биографический очерк и торжественное заседание Общества физико-химических наук 1 декабря 1907 г.] / Общество физико-химических наук при Харьковском университете. – Х.: 1910. – 39 с.

УДК 66:001.5 О.Лідова

Валентина Голова

Наукова школа професора О. П. Лідова у галузі хімічної технології

Розглянуто науково-педагогічну діяльність видатного українського вченого-хіміка – Олександра Павловича Лідова. Визначено його внесок у розвиток науково-педагогічного потенціалу співробітників Харківського технологічного інституту в галузі органічної хімії, нафтової, фарбувальної та газової справи. Розкрито роль професора О. П. Лідова у підготовці студентів та молодих вчених до подальшої наукової та практичної діяльності.

Ключові слова: органічна хімія, послідовник, викладацька діяльність, екзамен.

Scientific and teaching activities of the prominent Ukrainian chemist Alexander P. Lidov are studied. His contribution to the development of scientific and pedagogical potential of the scientists Kharkiv Technological Institute in the field of organic chemistry, oil, dye and gas branches is determined. The role of Professor O. P. Lidov in the training of students and young scientists for further research and practice is estimated.

Keywords: Organic Chemistry, Follower, Teaching Activities, Examination.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. провідну роль у підготовці кваліфікованих кадрів інженерів-технологів відіграв Харківський технологічний інститут. Однею із ключових областей діяльності ХТІ стала підготовка фахівців у галузі хімічної технології. Чільне місце в організації наукових досліджень та створенні освітньої системи унапрямку прикладної хімії належить професору О. П. Лідову.

Мета статті – окреслити роль професора О. П. Лідова у підготовці кваліфікованих інженерних кадрів у галузі хімічної технології у ХТІ наприкінці XIX – на початку XX ст. Визначити внесок науковця у складанні новітніх наукових курсів для студентів та підготовку екзаменаційних питань за повними практичними курсами хімічної технології.

Основою статті є використання архівних матеріалів, частина з яких уперше введена до наукового обігу.

Значну роль у становленні хімічної технології у вищій технічній школі наприкінці XIX – на початку XX ст. належить видатному хіміку Олександру Павловичу Лідову. У ХТІ вперше розгорнуто наукові дослідження в цій галузі й розпочато підготовку інженерів-хіміків. Науковець розпочав свою діяльність в інституті, маючи практичний 10-літній стаж роботи інженера-газовика. Ще працюючи на виробництві молодим інженером, О. П. Лідов виявив схильність до наукової діяльності. Тому, не випадково, за пропозицією першого директора В. Л. Кірічова його запрошено на роботу до Харківського технологічного інституту. За короткий термін О. П. Лідов підготував декілька авторських курсів для студентів. Зокрема, такі курси: «Технологія органічних речовин: лекції» (1891 р.), «Технологія органічних речовин: шкіряне виробництво, клеєварне виробництво» (1892 р.), «Керівництво до хімічного вивчення жирів та восків: курс лекцій»

(1894 р.), «Нафтове виробництво: лекції, що читалися у ХТІ проф. О. П. Лідовим» (1900 р.), «Вступ до хімічної технології: курс лекцій» (1903 р.), «Технологія білкових речовин: лекції, що читалися у ХТІ проф. О. П. Лідовим» (1907 р.), «Короткий курс газового виробництва» (1911 р.) та ін. Більшість з цих видань опубліковано літографічним способом [2, с. 67–68].

Окрім теоретичної й викладацької діяльності, О. П. Лідов зосереджував увагу на проведенні практичних занять з метою підвищення рівня кваліфікації майбутніх інженерів. Тому не випадково з 1889 р., коли відкрилися хімічні майстерні, Олександр Павлович очолив лабораторію фарбувальних та органічних речовин. Усі студенти, що займалися науковою працею в цій лабораторії, мали змогу отримати слушну пораду та допомогу у своїх наукових пошуках від професора. У цій лабораторії під керівництвом О. П. Лідова здійснили свої перші наукові дослідження майбутні професори хімії М. І. Кузнєцов, Б. Н. Тютюнников та С. О. Фокін. Наукові дослідження під керівництвом О. П. Лідова разом із студентами проводили і лаборанти. До числа цих перших лаборантів входили майбутні професори Г. Н. Гулінов та П. М. Лук'янов [8, с. 24].

Важливо й те, що Олександр Павлович друкував спільні статті зі своїми учнями та послідовниками. У той час студенти не мали права подавати самостійні статті у фахові наукові часописи. Зокрема, у Журналі Російського фізико-хімічного товариства вчений надрукував в співавторстві з П. М. Лук'яновим «Визначення гліцерину у алізариновому маслі» (1883 р.), разом з Г. Н. Гуліновим «Про зелену фарбувальну речовину із гнилої деревини» (1903 р.), «Про склад інфузорної землі з Тіфлісу» (1903 р.), спільно з М. І. Кузнєцовим «Відношення газоподібних вуглеводнів